

A BAKONYBÉLI MONOSTOR KERTÉSZETTÖRTÉNETE ÉS GYÓGYNÖVÉNYKERTJE NAPJAINKBAN

VÁNTUS VIOLA¹ és PAPP NÓRA²

¹PTE TTK Növényrendszertani és Geobotanikai Tanszék, 7624 Pécs, Ifjúság u. 6.; violka36@gmail.com

²PTE ÁOK Farmakognóziái Tanszék, 7624 Pécs, Rókus u. 2.; nora4595@gamma.ttk.pte.hu

Elfogadva: 2010. június 4.

Kulcsszavak: Bakonybél, BEÉLY FIDÉL, gyógynövények, kertészeti napló, kolostori gyógyászat

Összefoglalás: A természet eszközeivel, szűkebb értelemben a gyógynövényekkel való gyógyítás már őseink mindennapjainak is része volt. A kolostori gyógyászatban alkalmazott gyógynövényekről, valamint a kolostorok kertészeti tevékenységéről Európában számos írásos adat áll rendelkezésre a X. századtól kezdődően. A szerzetesi élet írott emlékeit hazánkban az 1998-ban újraalapított Bakonybéli Szent Maurícusz Bencés Monostorban is megtaláljuk. BEÉLY FIDÉL feldolgozásra került, 1834-től íródott kertészeti naplója rendkívül értékes, hiteles információkkal szolgál a barokk korban újraalapított monostor tevékenységeiről, korabeli patikaszerekről, valamint az angolkertben és üvegházban folyó talajtani és növényültetési munkálatokról. 2008 májusi megfigyeléseink alapján a kertről szerkesztett, méretarányos alaprajz készült. Terepi felmérésünk során a kertben a következő 10 gyógy- és fűszernövényt találtuk: bíbor kasvirág, borsikafű, borsosmenta, orvosi citromfű, kerti kakukkfű, lestyán, levendula, majoranna, orvosi zsálya és szurokfű. A monostori termékekhez felhasznált vadon élő, gyűjtött 11 gyógynövény között szerepel párlófű, közönséges cickafark, gypúrózsa, fehér üröm, fekete bodza, egybibés galagonya, húsos som, pongyola pitypang, kislevelű hárs, nagy csalán és közönséges orbáncfű. Eredményeinkben részletesen dokumentáljuk és ismertetjük a Bakonybéli Szent Maurícusz Bencés Monostorban jelenleg folyó, gyógynövényekkel kapcsolatos kertészeti és egyéb tevékenységeket.

Bevezetés

A kolostori gyógyászat a X–XIII. században nagy hangsúlyt kapott az európai orvosi ellátások körében. Ebben az időszakban a gyógyítást a kolostorok képzett szerzetesei végezték, szinte kizárólag gyógynövények alkalmazásával. Számos, már az ókorból fennmaradt, értékes kultúrtörténeti forrás és „füveskönyv” támasztja alá a kolostorkertekben alkalmazott gyógynövény-termesztési módszereket, a korabeli széleskörű fajismeretet és a növények pontos alkalmazási módjait. Az ókor tudósai közül kiemelendő DIOSZKORIDÉSZ görög orvos, kinek fő műve, az i. sz. 64 körül íródott *Materia medica* az első részletes európai füveskönyvként lett ismert, közel 600 növénytaxon és gyógyászati alkalmazásuk ismertetésével.

Nursiai SZENT BENEDEK, a nyugati szerzetesség atyja i. sz. 530 körül alapította meg kolostorát Dél-Itáliában, Monte Cassino hegyén, mely a bencés szerzetesrend anyakolostora. Ebben az időszakban a lélekről – *cura animae* – és a testről – *cura corporis* – való gondoskodás vált a kolostorbéli gondolkodás és élet központi céljává. Saját rendjük tagjai mellett bárkin segíteniük kellett, aki betegségével felkereste a kolostort. Ennek az időszaknak kiemelendő alkotásai többek között a *Lorschi füveskönyv* (VIII. sz.), WALAHFRID STRABO *Hortulus* (IX. század), ADAM LONITZER *Füveskönyv* (XVI. sz.), KONRAD VON MEGENBERG *A természet könyve* (XIV. sz.), LEONARD FUCHS *Füveskönyv* (XVI. sz.),

vagy ODO MAGDUNENSIS bencés szerzetes *Macer floridus* (1477) című műve. Ez utóbbi hexameterekbe foglalt tanköltemény a középkor legismertebb füveskönyve. Fejezetei ismertetik az egyes növényfajokat legfontosabb morfológiai jellemzőikkel, alkalmazás módjaikkal, valamint pontos receptekkel. Végül megemlítendő SZENT HILDEGARD (1098-1179), Disibodenberg és Rupertsberg apátnője, aki széleskörű gyógynövényismeretével számos jelentős művet alkotott a kolostori gyógyászat tudományában (MAYER et al. 2004).

A középkori kolostorok az önellátás elvén működtek, haszonkertre (*hortus*) és gyógynövénykertre (*herbularius*) tagolva. A haszonkertként szolgáló „gyümölcsös” a kolostorhoz tartozó temetőbe ültetett gyümölcsfákból állt. A szárító és tároló helyiségekből fejlődtek ki a későbbi *kolostori patikák*, ahol az egyes drogok (gyógyászati célra alkalmazott növényi részek) feldolgozása kerültek (RAPAICS 1940).

Hazánkban a GÉZA fejedelem által 996-ban alapított Pannonhalmi Főapátság mellett 1018-ban Bakonybélben, SZENT ISTVÁN király kezdeményezésére kezdte meg működését a Szent Maurícius Bencés Monostor, mely a középkorban és azóta is számos válságos időszakot ért meg. A monostor épülete mellett 1834-től angolparkot alakítottak ki a Gerence patak mentén, mely botanikai szempontból is kiemelkedő volt. A park jelenleg megyei védettség alatt áll. BEÉLY FIDÉL szerzetes ettől az évtől naplót vezetett a kert kertészeti tevékenységeiről, valamint korabeli patikaszerkeket nyilvántartásáról, melyet mind a mai napig épségben megőriztek. A monostort 1950 októberében gráci irgalmas nővérek vezetésével szeretetotthonként legalizálták. Az 1998-as újjáalapítás óta többször változott a bakonybéli közösség összetétele, tagjainak száma. A ma itt élő szerzetesek: HALMOS ÁBEL perjel, VÁSÁRHELYI ANZELM testvér alperjel, valamint BAÁN IZSÁK testvér (VÁSÁRHELYI et al. 2002).

A bakonybéli monostor középkori írásos emlékei szinte kivétel nélkül megsemmisültek az idők során, így a régi gyógynövénykert szerkezetére csak következtetni lehet korabeli, hasonló céllal telepített kertek felépítése alapján. Szakirodalomként az említett, BEÉLY FIDÉL által vezetett kertészeti naplót használtuk fel kutatómunkánk során.

Munkánk céljaként tűztük ki a fentiek alapján a Bakonybéli Szent Maurícius Bencés Monostor 1834-es kertészeti naplójának feldolgozását, tartalmi elemzését, a monostor gyógynövénykertjének jelenlegi állapotfelmérését, régi adatokkal való összevetését, a forgalomban lévő monostori gyógynövény-termékek (tea- és fűszerszármányok, lekvárok, szörpök, kenőcsök, illóolajok) kerti és vadon élő anyanövényeinek, valamint a gyógynövényekkel kapcsolatos hagyományok, szertartások (pl. áldások) összegzését.

Anyag és módszer

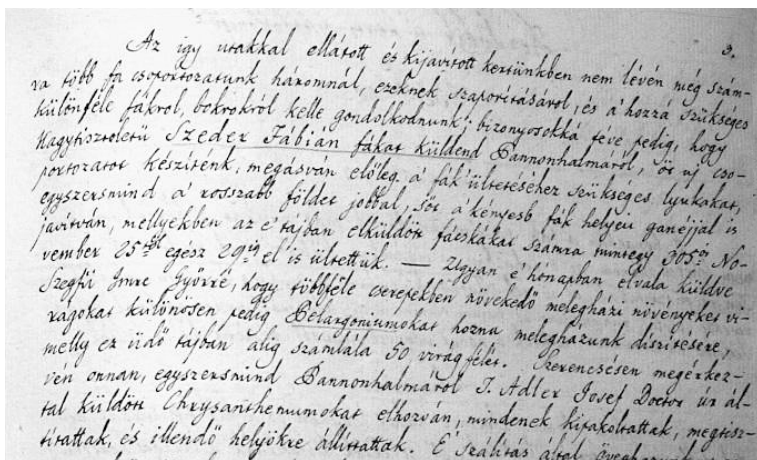
A Bakonybéli Szent Maurícius Bencés Monostorban 2008 májusában eltöltött idő alatt a jelenleg ott élő három szerzetestől, a monostor gazdasági igazgatójától, majd 2008 júliusában a gyógynövénykertet 1999-ben újjáalapító korábbi perjeltől, KISS DOMONKOS atyától gyűjtöttünk adatokat szabad elbeszélések formájában. A beszélgetések diktafonra (Speed Link PDR-3) történt rögzítésük után kerültek lejegyzésre, feldolgozásra.

Számos digitális fényképfelvétel (Canon EOS 350 D) készült a monostorról, a kertről és növényeiről, valamint a gyógynövény szárító padlásról. Munkánk során rendelkezésünkre bocsátották BEÉLY FIDÉL szerzetes kézzel írott, kertészeti naplóját, melynek minden egyes lapját digitális fényképfelvételek készítésével dokumentáltuk. A könyv felépítése, fejezeteinek címe és egyes szakaszai szó szerinti, korabeli helyesírással és eredeti szóhasználattal kerültek lejegyzésre.

Terepi munkáink során felmérésre került a monostor gyógnövénykertje és gyümölcsöse. Feljegyezve az ágyások hosszát és szélességét az adatokból méretarányos, vázlatos alaprajz készült Archicad tervezőprogrammal, az egyes ágyásokban található gyógy- és fűszernövények, valamint cserjék elnevezéseivel, kiegészítve a kert fásszárúakkal betelepített gyümölcsös részével.

Eredmények

A monostorban őrzött, BEÉLY FIDÉL szerzetes kézzel írt kertészeti naplója rendkívül értékes, hiteles információkkal szolgál a barokk kori újjáalapítás tevékenységeiről, összesen 251 oldal terjedelemben. Egyes fejezetei a korabeli patikaszerke nyilvántartása, a helyi könyvkötő műhely, valamint napra pontos pénzügyi, beszerzési és utazási nyilvántartások mellett a monostor angolkertjéről és üvegházáról, azok munkálatairól és növényfajairól tartalmaznak leírásokat (1. ábra). A naplóban vezetett taxonok között elsősorban lágyszárú dísznövényeket, díszítő céllal betelepített cserje- és fafajokat találunk.



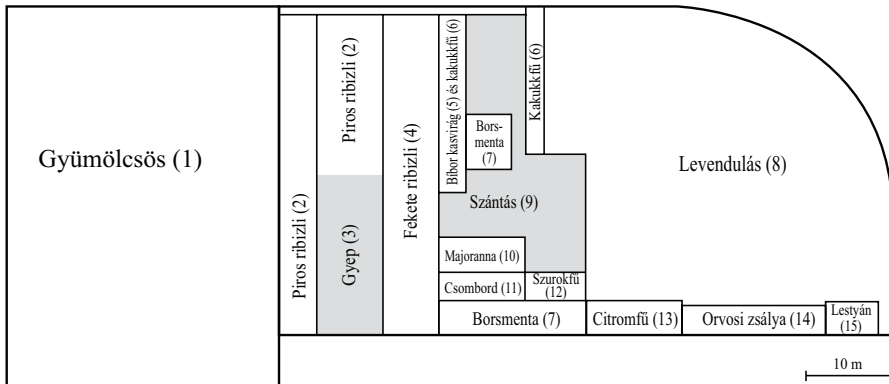
1. ábra. Részlet BEÉLY FIDÉL naplójából (1834)
Figure 1. Detail of the garden diary of FIDÉL BEÉLY (1834)

A következőkben a napló „A bakonybéli angoly kert” című fejezetének egy részlete olvasható a kert egy beszerzéséről (*Pelargonium* és *Chrysanthemum* sp.), korabeli helyesírással és eredeti szóhasználattal lejegyezve: „E' hónapban elvala küldve Szegfű Imre Gyórré, hogy többféle cserepekben növekedő meglegházi növényeket virágokat különösen pedig *Pelargonium*okat hozna meglegházunk díszítésére, mely ez üdő tájban alig számlála 50 virágfélé. Szerencsésen megérkezvén onnan, egyszersmind Pannonhalmáról I. Adler Josef Doctor úr által küldött *Chrysanthemum*okat elhozván mindenek kipakoltattak, megtisztítottak, és illendő helyökre állítottak. E' szállítás által övegházunk megszorodott 120 darab virággal, és új esztendő táján a' tet rózsza bujtásokkal együtt már 200 darabot számlált.” (BEÉLY 1834).

A napló keletkezése utáni időszakból napjainkig a monostor kertészeti tevékenységéről egyéb írásos emlék nem maradt fenn. Az újjáalapítás (1998) óta a termékek alapanyagaként szolgáló gyógnövények egy részét a kialakított gyógnövénykertben termesztik, néhány

faj pedig vadon kerül begyűjtésre. A szárítás a monostor saját szárítópádlásán történik, mely a gyűjtéssel és csomagolással együtt a monostor szerzeteseinek és alkalmazottainak feladata. A növények felhasznált drogrészei között találjuk a következőket: *herba* (lágyszárúak leveles-virágos földfeletti hajtásrésze), *flos* (virág), *folium* (lomblevél), *summitas* (fáaszárúak leveles-virágos ágvége), *fructus* (termés), *pseudofructus* (áltermés), *semen* (mag), *cortex* (kéreg), *radix* (gyökér), *lignum* (fa) és *aetheroleum* (illóolaj) (1–2. táblázat).

A monostori kert 1999-ben az akkori perjel, KISS DOMONKOS biológia tanár végzettségű szerzetes tervezte meg a középkori szerzetesi élethez való visszatérés híveként. A kert jelenlegi, méretarányos alaprajzán (2. ábra) a felső, 30 m széles gyógynövényes rész a kert kétharmadát, míg az alsó, 35 m széles gyümölcsös terület egyharmad részt foglal el. A kert teljes hossza 80 m.



2. ábra. A monostori gyógynövénykert mai képe

Figure 2. Medicinal plant garden of the monastery in our days

- (1) Fruit trees, (2) *Ribes rubrum*, (3) Grass, (4) *Ribes nigrum*, (5) *Echinacea purpurea*, (6) *Thymus vulgaris*, (7) *Mentha x piperita*, (8) *Lavandula angustifolia*, (9) plow, (10) *Origanum majorana*, (11) *Satureja hortensis*, (12) *Origanum vulgare*, (13) *Melissa officinalis*, (14) *Salvia officinalis*, (15) *Levisticum officinale*

Összesen ma 10 gyógy- és fűszernövényt termesztene a kertben (1. táblázat), melyek az *Origanum majorana* L. kivételével évelők, alsó hajtásrészükön elfásodó félcserjék. Közöttük az Észak-Amerikában őshonos *Echinacea purpurea* (L.) MOENCH mellett megtalálhatók mediterrán eredetű (*Lavandula angustifolia* MILL., *Melissa officinalis* L., *Origanum majorana* L., *Origanum vulgare* L., *Salvia officinalis* L., *Satureja hortensis* L., *Thymus vulgaris* L.), Perziából származó (*Levisticum officinale* KOCH.) és természet taxonok (*Mentha x piperita* (L.) HUDS.). Életformatípusok szerint összesen 5 hemicyptophyta (bíbor kasvirág, lestyán, citromfű, borsosmenta, szurokfű), 2 therophyta (majoranna, csombord) és 3 phanerophyta (levendula, orvosi zsálya, kerti kakukkfü) taxon különíthető el (DÁNOS 1998). Monostori termékeik teaként, fűszerszármányként és kenőcsként kerülnek forgalomba, kiegészítve a Pannonhalmi Főapátságban készülő levendula illóolajával.

MAYER és munkatársai (2004) szó szerinti idézeteket közöl a bevezetőben említett, középkori füveskönyvek fenti, természet növényeiről. Közöttük WALAHFRID STRABO *Hortulus* (IX. század) című művében például így ír a menta fajokról: „Úgy mondják,

a hasznos fajta az érdes hangot ismét tisztán csengővé változtathatja, ha a beteg, kit gyakorta kínoz rekedtség, nedvét éhgyomorra teaként megissza.” ODO MAGDUNENSIS szerzetes *Macer floridus* (1477) című írásában többek között a következő taxonok gyógyhatását említi: „Ha sóval főzöd meg a citromfű levét, az asszonyok tisztulására szolgál; de elűzi még az ártalmas szeleket is. Ha ismételten iszod a zöld növény főzetét, segít az, ha régóta véres széktől s hascsikarástól szenvedsz, s ugyanígy annak is, ki asztmával s légszomjjal küzd; azon felül tisztítja a keléseket, s enyhíti az ízületek mindenféle fájdalmát.” A lestyánról ugyanitt a következők olvashatók: „Borban fogyasztva a lestyán meggyógyítja a puffadt gyomrot, növeli az emésztőerőt, s a belek minden baján is segít, kihajtja még a vizeletet, s gondoskodik a rendezett havi vérzésről.” A levendula gyógyhatásait a szerzetes így ismerteti: „Megszünteti bensődben a csipő s a szűrő fájdalmat. Ha megiszod, úgy kihajtja a belekben rekedt szeleket, s az anyaméhből jövő erős folyást is csillapítja, ha gyapjúpamaccsal alulról bevezetik. Hideg vízzel fogyasztva megnyugtatja a szív remegését, s enyhíti a hányingert is.” BINGENI HILDEGARD XI. századi receptjeiben a fentiek közül a következő fajokról találunk adatokat: „A kerti kakukkfű melegítő és szárító, a ha jó füveket meg fűszereket adsz hozzá, akkor melege és ereje által meggyógyítja a gennyes kelevényeket. (...) Végy kakukkfüvet, az egész növényt a rajta maradt földdel együtt, főzd meg, s készíts vele izzasztó fürdőt.” Az orvosi zsálya alkalmazását *Physica* című művében a következőképpen fogalmazta meg: „Nyersen és főzve annak jó meginni, kit ártalmas nedvek gyötörnek, mert elnyomja azokat. Fogd a zsályát, s törd porrá, edd meg ezt a port kenyérrrel, s az majd csökkenti testedben a rossz nedvek bőségét.”

A lágy szárúak mellett a kert alsó részében telepítésre került néhány gyümölcsstermő cserje (*Ribes nigrum*, *Ribes rubrum*), valamint gyümölcsfáink (*Malus domestica*, *Persica vulgaris*, *Pyrus communis*) egyes fajtái is, melyeket a szerzetesek saját fogyasztásra termesztettek.

A monostor vadon gyűjtött gyógynövényei között 11 taxont jegyeztünk fel (2. táblázat). Életformatípusaik alapján összesen 6 hemicyptophyta (közönséges cickafark, párlófű, fehér üröm, lyukaslevelű orbáncfű, pongyola pitypang, nagy csalán), és 5 phanerophyta (húsos som, egybibés galagonya, gyepürózsa, fekete bodza, kislevelű hárs) faj említhető (DÁNOS 1998).

A vadon gyűjtött gyógynövények termékei tea, fűszerszártmány, lekvár és szörp formájában kerülnek feldolgozásra. A lekvárok anyanövényei között találjuk a gyepürózszát, a húsos somot és a fekete bodzát. A monostor kapujánál álló, fává terebélyesedett, közel 300 éves húsos som megyei védetség alatt álló természeti érték. Kézzel gyűjtött, savanykás terméséből hagyományos, titkos eljárással, tartósítószer használata nélkül készül a *Monostori somlekvár*. A parkot kísérő Gerence-patak mentén 1830-ban telepített fekete bodza állomány terméséből szintén titkos, hagyományos recept alapján készül a különleges ízű *Monostori bodzalekvár*.

MAYER és munkatársai (2004) könyvében a vadon termő gyógynövényekhez is találunk régi recepteket. WALAHFRID STRABO így ír a párlófüről *Hortulus* című művében: „(...) Gyógyító erejét sokféleképpen dicséri hírneve, különösen a szétmorzsolts növény itala enyhíti a gyomor heves fájdalmait.” A fehér üröm gyógyhatását így dicséri: „Elűzi az égető szomjúságot s legyőzi a láz pírját, csodálatos hatását régóta ismerjük tapasztalásból. Ha netán fejed kezd lüktetni (...) fordulj hozzá segítségért, s főzd meg a lombos üröm keserű zöldjét; aztán öntsd a levét egy nagy tálba, s öblítsd le vele a fejtetődet. Ha ezzel

a főzettel megmostad a hajadat, ne feledj még ráfektetni összekötött leveleket, s puha kendővel kösd be a fejed a fürdő után. Mielőtt még sok-sok óra elszaladna, csodálni fogod ezt a szert.” ADAM LONITZER *Füveskönyvében* a cickafark gyógyhatását mutatja be: *„A cickafark szárító hatással bír; összehúz, szárít és gyógyít, külsőleg és belsőleg minden seb gyulladását gátolja. Összezúzva, s a sebre terítve megóvja azt a duzzadástól. Vajjal pácolva, azzal az arcot borogatva elmulasztja a fogfájást. Aki nehezen vizek, az igya a cickafarkat ecettel. Kő ellen is jó a cickafark, ha megisszuk.”* BINGENI HILDEGARD érdekes izzasztókúrát ír le fekete bodzát alkalmazva: *„Aztán tégy bodzariügyet tiszta borba, hogy ez átvegye az ízét, s ebből igyál a fürdő közben mértékletesen. S ha kilépsz a fürdőből, fekj le az ágyba izzadni. Tedd ezt meg gyakran, s így meggyógyulsz.”* A hársfajok gyógyászati alkalmazásánál a korabeli hitvilág hiedelmekkel kapcsolatos elemei is megjelennek: *„Kit közsvény kinez, vegyen a hársfa gyökere melletti földből, tegye azt tűzbe, s izzítsa föl. A gőzfürdőben pedig öntsön rá vizet, s így fürödjék. Tegye ezt kilenc napon át, s meggyógyul tőle.”* Egyik írásában a nagy csalán is bemutatásra kerül: *„Ha frissen bújt ki a földből, megfőzve hasznos táplálék, mert tisztítja a gyomrot.”* Ez utóbbi növényfajt ODO MAGDUNENSIS is említi *Macer floridus* című művében: *„Borba téve a csalán magja gerjeszti a szerelmi vágyat, s még inkább, ha levelét szétmorzsolod, mézzel, borssal összekevered, s azután borba téve megiszod az előbb említett módon.”* LEONHART FUCHS botanikailag helyesen a mezei katáng egy különleges rokonaként írja le a pongyola pityangot, részletes morfológiai jellemzőkkel. A növényt *Füveskönyvében* „Pfaffenröhrlein”, azaz „csuhás csövecske” néven említi: *„A Pfaffenröhrlein számos levelével kör alakban terjeszkedik a talajon. (...) Bevágott fogai a fűrés nagy fogaira emlékeztetnek. Megfőzve megfogja a has folyását. Lencsével főzve jó annak meginnia, ki vérhástól szenved. Ha kimarad a férfi magja, ebből a növényből igyon. Annak is jót tesz, ki vért köp.”*

A gyógynövények teakészítményeinek és fűszerszártmányainak aromacsomagolása Ausztriában készül, melynek különleges, ablakszerű rétege gátolja az értékes hatóanyagok elillanását. A szárított növényi részeket a szerzetesek töltik csomagokba, majd ellátják az IZSÁK testvér által tervezett címkéssel.

A monostor *Hortus conclusus* kiadványa *Gyógy- és fűszernövények* címmel 30 oldal terjedelemben mutatja be a felhasznált növények gyógyhatását és felhasználását, szematikusan ábrákkal kiegészítve (KISS és BABULKA 2006).

A Bakonybéli Szent Maurícius Monostorban – a hagyományokhoz híven – minden év augusztus 6-án, *Urunk színeváltozása* napján a szerzetesek meghatározott rend és szöveg szerint áldják meg a kertben termő gyógynövényeket. Ekkor minden kertben termő gyógynövényből gyűjtenek, jelképezve az egész kertet. A szertartást bevezető gondolatokkal kezdik, melyet olvasmány és az áldás szövege követ. Ez utóbbi egy részletét szó szerint idézzük: *„(...) Gyógynövényeket hoztunk színed elé, hogy erőt és bátorságot nyerjünk általuk! (...) Kérünk Téged, halmozd el ezeket az általad sarjastott növényeket gyógyító áldással, hogy a betegek testük és lelkük gyógyulására használhassák, és így betegségükből felépülve áldhassanak téged! Áldd meg ezeket a gyógynövényeket!”* Végezetül a növényekre puszpáng-csokorral szenteltvizet hintenek, majd a résztvevő hívek mindből kapnak egy-egy szálát.

Gyűjtéseinket összegezve elmondható, hogy bakonybéli monostorban jelenleg széleskörű, gyógynövényekkel kapcsolatos kertészeti tevékenységek formájában őrzik a kolostori gyógyászat hagyományait.

A monostor jelenleg termesztett gyógynövényei, ezek drogjai és előállított készítményei
 Medicinal plants in the garden of the monastery
 (1) Species name; (2) Drugs; (3) Phytochemical compounds; (4) Medicinal use/products

| Növényfajok (1) | Hivatalos drogok (2) | Fő hatóanyagok (3) | Alkalmazás (SZABÓ 2005) / monostori készítmények (4) |
|--|---|---|--|
| <i>Echinacea purpurea</i> (L.) Moench bíbor kasvirág (Asteraceae) | <i>Echinaceae purpureae herba, radix</i> | poliinek, kávésav- származékok, poliszacharidok | vírus- és baktériumölő, immunrendszer erősítő / apritott szárítmány |
| <i>Lavandula angustifolia</i> Mill. levendula (Lamiaceae) | <i>Lavandulae flos, aetheroleum</i> | illóolaj, cserzőanyag, kumarinok, flavonoidok | enyhe nyugtató, görcsoldó, szélhajtó, rovarűző, illatszeripar / szárítmány, illóolaj, kenőcs |
| <i>Levisticum officinale</i> Koch. lestyán (Apiaceae) | <i>Levistici herba, folium, fructus, aetheroleum, radix</i> | illóolaj, kumarin, szitoszterol, fenolkarbon-savak, poliinek | vízhajtó, szélhajtó, gyomorerősítő, menstruációt, epe- és húgykő oldódását elősegítő/ aprított szárítmány |
| <i>Mentha x piperita</i> (L.) Huds. borsosmenta (Lamiaceae) | <i>Menthae piperitae folium, aetheroleum</i> | illóolaj (pl. mentol, menton) | görcsoldó, szélhajtó, epehajtó, gyomorerősítő, étvágygerjesztő / aprított szárítmány |
| <i>Melissa officinalis</i> L. orvosi citromfű (Lamiaceae) | <i>Melissae folium, herba, aetheroleum</i> | cserzőanyag, triterpének, fenol- karbonsavak flavonoidok | nyugtató, görcsoldó, epehajtó, felső légúti megbetegedések / apritott szárítmány |
| <i>Origanum majorana</i> L. majoranna (Lamiaceae) | <i>Majoranae herba, aetheroleum</i> | illóolaj, cserzőanyag, fenolkarbonsavak | szélhajtó, enyhe nyugtató, reuma ellen bedörzsölő / apritott szárítmány |
| <i>Origanum vulgare</i> L. szurokfű (Lamiaceae) | <i>Origani herba</i> | illóolaj, fenol- karbonsavak, flavonoidok, szaponinok | fertőtlenítő, légúti megbetegedéseknél, gyomorerősítő, szélhajtó, vízhajtó, izzadást kiváltó / apritott szárítmány |
| <i>Salvia officinalis</i> L. orvosi zsálya (Lamiaceae) | <i>Salviae folium, fructus, aetheroleum</i> | illóolaj, fenol- karbonsavak, flavonoidok, diterpének, szaponinok | antibakteriális, antifungális, izzadásgátló, szájüreg gyulladására, bélhurut ellen / apritott szárítmány |
| <i>Satureja hortensis</i> L. borsikafű, csombord (Lamiaceae) | <i>Saturejae herba, aetheroleum</i> | illóolaj, cserzőanyag, szaponinok | szélhajtó, köptető, emésztés- javító, izzadást kiváltó, menstruációt elősegítő / apritott szárítmány |
| <i>Thymus vulgaris</i> L. kerti kakukkfű (Lamiaceae) | <i>Thymi herba, aetheroleum</i> | illóolaj, szeszkviterpének cserzőanyag, flavonoidok, triterpének | baktériumölő, görcsoldó, köptető, gyomorerősítő, vízhajtó, fűreghajtó, inhaláló, öblögető / aprított szárítmány |

Vadon élő gyógynövények, gyűjtött drogjaik és ezek készítményei
Wild medicinal plants used in the monastery
(1) Species name; (2) Drugs; (3) Phytochemical compounds; (4) Medicinal use/products

| Növényfajok (1) | Hivatalos drogok (2) | Fő hatóanyagok (3) | Alkalmazás (SZABÓ 2005) / monostori készítmények (4) |
|---|--|---|--|
| <i>Achillea millefolium</i> L. közönséges cickafark (Asteraceae) | <i>Millefolii flos, herba, folium, aetheroleum</i> | szeszkviterpének, poliinek, illóolaj, flavonoidok, triterpének | gyulladáscsökkentő, görcs- oldó, baktériumölő, hámosító / aprított szárítmány |
| <i>Agrimonia eupatoria</i> L. apróbojtorján (Rosaceae) | <i>Agrimoniae herba</i> | tanninok, triterpének, flavonoidok | gyulladáscsökkentő, baktériumölő / aprított szárítmány |
| <i>Artemisia absinthium</i> L. fehér üröm (Asteraceae) | <i>Absinthii herba, folium, aetheroleum</i> | illóolaj, szeszkviterpének, flavonoidok, poliinek | emésztési zavarok, epe- ürítést elősegítő / szeszes kivonat (a tujon átmeneti tudatzavart okozhat) / aprított szárítmány |
| <i>Cornus mas</i> L. húsos som (Cornaceae) | <i>Corni folium, fructus</i> | cserzőanyagok, flavonoidok, antocianinok | összehúzó, hasmenés ellen, antioxidáns / termésből lekvár |
| <i>Crataegus monogyna</i> Jacq. egybibés galagonya (Rosaceae) | <i>Crataegi flos, herba, folium, summitas, pseudofructus</i> | procianidinek, flavonoidok, fenolkarbonsavak, catechinek, triterpének | koronária értágító, szívritmuszavart helyreállító, enyhe vérnyomáscsökkentő / aprított szárítmány |
| <i>Hypericum perforatum</i> L. közönséges orbáncfű (Hypericaceae) | <i>Hyperici herba</i> | naftodiantronok, flavonoidok, illó- olaj, cseranyagok | nyugtató, antidepresszív, stressz, alvászavarok esetén / aprított szárítmány |
| <i>Rosa canina</i> L. gyepűrózsa (Rosaceae) | <i>Rosae pseudofructus</i> | aszkorbinsav, pektin, illóolaj, cserzőanyag, karotinoidok | meghűlésre, vízajtó, hashajtó / lekvár, aprított szárítmány |
| <i>Sambucus nigra</i> L. fekete bodza (Caprifoliaceae) | <i>Sambuci flos, folium, fructus, cortex, radix</i> | flavonoidok, szaponinok, cseranyagok, vitaminok | meghűlés, reumás panaszok, izzasztó, hashajtó / virágából aprított szárítmány, szörp, terméséből lekvár |
| <i>Taraxacum officinale</i> Weber x Wiggers pongyola pitypang (Asteraceae) | <i>Taraxaci herba, folium, radix</i> | szeszkviterpének, fitoszterolok, inulin, vitaminok (B, C) | has- és vízajtó, köszvény, reuma, ekcémák, epeürítést segítő, méregtelenítő / aprított szárítmány |
| <i>Tilia cordata</i> Mill. kislevelű hárs (Tiliaceae) | <i>Tiliae flos, folium, cortex, lignum</i> | flavonoidok, illóolaj, nyálka, cserzőanyagok | meghűléskor izzasztó, nyálkaoldó / aprított szárítmány |
| <i>Urtica dioica</i> L. nagy csalán (Urticaceae) | <i>Urticae folium, fructus, rhizoma et radix</i> | sók, vitaminok, szterolok, kumarinok | reumára, vízajtó, mag- olaja prosztatabántalmakra / aprított szárítmány |

Összefoglalás

A Bakonybéli Szent Mauríciusz Bencés Monostor BEÉLY FIDÉL szerzetes által vezetett naplójában számos adatot találtunk a monostor 1830-as éveinek kertészeti tevékenységéről. A korabeli kertben és arborétumban fellelhető, elsősorban díszítő céllal telepített növénytaxonok között gyógynövényeket azonban nem jegyeztek fel. A kert 1999-ben történt újraalapítása során tehát nem a napló értékes adatai, hanem egyéb, nem Bakonybélből származó, középkori kolostori gyógyászati leírásokat tartalmazó füveskönyvek kerültek felhasználásra. A kert jelenlegi formájában 10 lágyszárú gyógynövényt, 2 cserjefajt és 3 fásszárú számos fajtáját termesztik. A monostor 26 gyógynövény-termékéhez összesen 21 taxon, a megújult kertben jelenleg termesztett 10 lágyszárú és további 11, vadon gyűjtött növényfaj kerül feldolgozásra. A termékek összesen 6 készítménytípusa között 15 tea (bíbor kasvirág, borsosmenta, citromfű, orvosi zsálya, kerti kakukkfű, közönséges cickafark, apróbojtorján, fehér üröm, egybibés galagonya, lyukaslevelű orbáncfű, gypűrőzsa, fekete bodza, pongyola pitypang, kislevelű hárs, nagy csalán), 4 fűszerszármány (lestyán, majjoranna, szurokfű, csombord), 3 lekvár (húsos som, gypűrőzsa, fekete bodza), egy szörp (fekete bodza), két kenőcs (kerti kakukkfű, levendula) és a Pannohalmi Főapátságból származó levendula illóolaj szerepel. A felsorolt taxonok kivétel nélkül hagyományörző, élő példái a középkori kolostorok értékes gyógyászati tevékenységének és a szerzetesek széleskörű gyógynövényismeretének.

Köszönetnyilvánítás

Köszönet illeti a Bakonybéli Szent Mauríciusz Monostorból HALMOS ÁBEL atya perjelt, BAÁN IZSÁK testvért, VÁSÁRHELYI ANZELM testvér alperjelt, TAKÁCS NÁNDOR gazdasági igazgatót és KISS DOMONKOS atyát közreműködésükért, valamint BOTOS GÁBOR építész-mérnököt a kertrajz elkészítésében nyújtott segítségéért.

IRODALOM — REFERENCES

- KISS D., BABULKA P. 2006: *Hortus conclusus – Gyógy- és fűszernövények*. Monostori termék, Bakonybél.
- BEÉLY F. 1834: *Jegyző könyv, melly a 'gyógyszertárról, könyvkötőről, könyvtárról's egyebekről foglal magában különféle észrevételeket kezdve 1834 Januarius 1-én*.
- DÁNOS B. 1998: *Farmakobotanika 3. Gyógynövényismeret*. Semmelweis Kiadó, Budapest.
- MAYER J. G., ÜEHLEKE B., SAUM P. K. 2004: *Kolostori gyógyászat*. Magyar Könyvklub, Budapest.
- RAPAICS R. 1940: *Magyar kertek*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest.
- SZABÓ L. Gy. 2005: *Gyógynövény-ismereti tájékoztató*. Schmidt und Co.–Melius Alapítvány, Baksa–Pécs.
- VÁSÁRHELYI A., TERDIK Sz., MÉSZÁROS Gy. 2002: *A Béli Szent Mauríciusz Monostor története 1018–1998*. Bakonybél.

HORTICULTURAL HISTORY AND THE TODAY'S MEDICINAL PLANT GARDEN
AT THE SAINT MAURÍCIUSZ ABBEY IN BAKONYBÉL

V. Vántus¹ and N. Papp²

¹Department of Plant Taxonomy and Geobotany, University of Pécs, H-7624 Pécs, Ifjúság u. 6.

²Department of Pharmacognosy, University of Pécs, H-7624 Pécs, Rókus u. 2.

Corresponding author: violka36@gmail.com

Accepted: 04 June 2010

Keywords: Bakonybél, Beély FidéL, gardens diary, therapy of monastery, medicinal plants

Natural healing with herbs had a daily role in the age of our ancestors. Several works from the 10th and later centuries have survived and are available about the herbs used in the monastic medicine and the gardening activities in the monasteries of Europe. The written memories of the monastic life can be found in the St. Maurice Benedictine Monastery of Bakonybél which was refounded in 1998. FIDÉL BEÉLY has kept a valuable gardening diary since 1834, containing information about the activities of the monastery of the Baroque era, about the contemporary pharmacy drugs, about the planting works in the greenhouse and the English garden. According to our observations in May 2008 a ground-plan was prepared about the present garden. The 10 medicinal and aromatic herbs planted in the garden were the following: purple coneflower, savory, peppermint, lemon balm, thyme, lovage, lavender, marjoram, sage and oregano. For preparing various herbal products the monastery uses 11 wild plants too, namely agrimony, common yarrow, rose hip, white wormwood, black elder, oneseed hawthorn, European cornel, dandelion, small-leaved linden, stinging nettle and St. John's Wort. Our results introduce the activities with the medicinal plants in the garden of the St. Maurice Benedictine Monastery of Bakonybél.